

Lotte Jensen en Nina Geerdink (eds.), **Oorlogsliteratuur in de vroegmoderne tijd. Vorm, identiteit en herinnering** (Hilversum: Verloren, 2013, 240 pp., ISBN 9789087043414).

Deze bundel geeft een overzicht van een breed scala aan literaire reacties op oorlogen en oorlogsvoering in de vroegmoderne tijd. Oorlogsliteratuur, het kernwoord uit de titel, is een verwijzing naar Martin van Crevelds these die behelst dat er al ver voor de jaren twintig van de vorige eeuw literatuur met als onderwerp oorlog verscheen. Deze bundel met bijdragen van elf auteurs heeft dan ook als doel om vroegmoderne uitingen in de Nederlanden te bespreken.

Vorm, identiteit en herinnering worden hierbij centraal gesteld. De vorm slaat op de gekozen literaire gedaante: toneelstukken, gedichten, en alleenspraak (monoloog) als onderdeel in een toneelstuk. De *identiteit* staat voor ‘verbeelding, benoeming en herkenning’ (14) door de protagonist. *Herinnering* verwijst naar het beschrijven van het verleden, zowel de verbeelding van het herinnerde als het gewenste verleden. Aangezien zowel *identiteit* alsook *herinnering* direct betrekking hebben op de inhoud van een tekst, mag duidelijk zijn dat hier de nadruk op ligt.

Jensen en Geerdink leggen het theoretisch kader en de gemaakte keuzes uit in de inleiding van het werk. Deze uitleg begint met de link tussen oorlog en cultuur in de meest brede zin des woords, om vervolgens in te zoomen op de cultuur in engere zin (teksten). Door zorgvuldig toe te spitsen op oorlogsliteratuur, wordt de stap van oorlogsliteratuur naar literatuur in algemene zin gehaast genomen. Hierdoor ontstaan er twee problemen. Ten eerste wordt slechts terloops opgemerkt dat er verschillen zijn tussen vroege vormen van oorlogsliteratuur en de literatuur naar aanleiding van beide wereldoorlogen. Dit verschil zit voornamelijk in de heroïsering en verheerlijking van helden in de vroegmoderne tijd, ten opzichte van een nadruk op antihelden en slachtoffers in de moderne tijd. Ten tweede wordt het begrip literatuur weinig uitgewerkt. Er wordt gesteld dat vroegmoderne literatuur een breder begrip was dan heden ten dage, ‘[B]ehalve de traditionele genres van de poëzie, het toneel en de roman kunnen bijvoorbeeld ook reisteksten, embleemboeken, dagboeken, brieven, vertogen en liederen tot het letterkundige domein gerekend worden’ (9). Het begrip literatuur wordt slechts geïllustreerd met deze opsomming, een uitleg aangaande inhoudelijke kenmerken ontbreekt. Hierdoor is onduidelijk wanneer iets literatuur genoemd kan worden. Deze onduidelijkheid leidt dan ook tot de vraag waarom bijvoorbeeld een briefwisseling tot het

genre literatuur behoort. De reikwijdte, omvang en zeggingskracht van de voorbeelden in de bundel is onbekend, omdat er geen beeld wordt geschetst van de oplageaantallen, en -spreiding. Wellicht is het schetsen van dergelijke context slechts beperkt mogelijk, maar het zou goed zijn als hieraan aandacht was geschonken.

Helmer Helmers trapt af in de sectie 'vorm', met zijn bespreking van Vondels *Lucifer*, waarbij hij focust op de 'oorlogstafereelen' in het heelal. Het toneelstuk wordt geanalyseerd in het kader van de stijl die bij vertoningen gebruikelijk waren en de analyse zet uiteen hoe Vondel hier vanaf weet te kijken en zodoende meer impact – en herkenning van de jaren 1648, 1650 en 1654 – genereerde met deze allegorie. Vervolgens behandelt Nina Geerdink aan de hand van Vondel, Vos en De Decker literaire teksten met als onderwerp het Ontzet van Kopenhagen (1658). Ondanks de overwegend gereserveerde houding van de Republiek tijdens de Noordse oorlog, weet Geerdink vanuit deze context duidelijk te maken waarom tot ingrijpen in de Zweeds-Deense verhoudingen werd overgegaan; de (voornamelijk Amsterdamse) handelsbelangen moesten worden veiliggesteld en de 'vrije zeevaart' (45) moest worden beschermd. Lotte Jensen richt zich in haar artikel op de alleenspraak van Gijsbrecht van Aemstel. Hoewel dit artikel vanwege het type 'parodie' geplaatst is in de sectie 'vorm', had het ook kunnen staan in het gedeelte over 'herinnering'. Een aanzienlijk gedeelte van de bijdrage bestaat namelijk uit Vondels' memorieren aan eerdere gebeurtenissen en daarnaast het gebruik van de Aemstel in latere perioden. Jensen bespreekt varianten van Aemstel zoals deze ten tijde van de Franse overheersing, de Belgische Opstand alsook in Zuid-Afrika werden opgevoerd. De nadruk ligt dan op de verandering van de Aemstel door de tijd heen, als parodie, maar evenzeer als een vorm van herinnering aan eerdere (onterechte) opstanden.

Aan de hand van de enige twee overgebleven toneelstukken bespreekt Yolanda Rodríguez Pérez in de sectie 'identiteit' muitende Spaanse soldaten. Mouterijen kwamen veel voor ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog vanwege betalingsachterstanden: het vormde een reële bedreiging, voor ondermeer de internationale politieke verhoudingen. Ondanks de afwezigheid van slachtoffers geven de toneelstukken een realistische kijk op afspraken en regels die muiters onderling hadden waardoor zij een nieuwe, tijdelijke, organisatie vormden *totdat* er weer betaald werd. Alice Montoya beschrijft, aan de hand van brieven, de Frans-Nederlandse oorlog. De auteur van deze (nieuws)brieven, Madame de Sévigné, vervult een sleutelpositie tussen verschillende leefwerelden. Ze is niet slechts geïnformeerd toeschouwer, maar ook, via haar zoon, privé betrokken. Haar zoon raakt verstrikt in de oorlog waardoor haar visie sterk wordt beïnvloed. Kornee van der Haven beschrijft hoe een soldaat de oorlog ervoer aan de hand van achttiende-eeuwse Verlichte teksten. Het nadenken over 'de persoon van soldaat' hing nauw samen met de politiek-militaire plichten (108) en de steeds groter wordende scheiding tussen soldaten en burgers waardoor negatieve stereotype beelden ontstonden. Dat de Napoleontische dienstplicht (1810-1813) op verzet kon rekenen, wordt door Bart Verheijen geïllustreerd aan de hand van een aantal anonieme pamfletten die ondanks censuur verschenen. Deze

vlugschriften en gedichten konden binnen acht dagen in heel Nederland verspreid raken, tot grote frustratie van de Fransen.

Rick Honings beschrijft – in ‘herinnering’ – de onbesliste Slag bij de Doggersbank (1781) en hoe Le Francq van Berkhey hier afwijkend in was ten opzichte van tijdgenoten omdat hij de gruwelen benadrukte en geen positieve propaganda voerde. Ook Lieke van Deinsen bespreekt de Vierde Engelse Oorlog. Van Deinsen richt zich op de geuite kritiek (verfransing) en de nadruk op het heldenbloed (eigen vaderland). Hierbij krijgt de dodendialoog een prominente rol. Volgens de auteur is de dialoog met overledenen een middel om de overgang tussen verleden en heden zichtbaar te maken en de lessen uit het glorieuze verleden te benadrukken. Een schoolmeester en zijn dichtbundel ‘*Digt Memoriaal*’ staan centraal in het artikel van Nelleke Moser. De bundel bevatte pro-Oranje gedichten die mogelijk als doel hadden om leerlingen de geschiedenis bij te brengen. De laatste bijdrage van Janneke Weijermars behandelt de literaire weerspiegelingen van de Slag bij Waterloo. Het grote contrast tussen de Noordelijke Nederlanden (vreugde om de overwinning van Willem) en Zuidelijke Nederlanden (gruwelijkheden en persoonlijk leed) staan centraal.

De teksten in de bundel vormen een goed leesbaar geheel. Het boek kan als een mooi illustratief voorbeeld worden gezien van ‘oorlogsliteratuur’ in de vroegmoderne tijd. De artikelen zelf, vormen een goed fundament om kennis te maken met een aantal verschillende tekstuele vormen uit de vroegmoderne tijd. Ze zijn rijkelijk geïllustreerd met vele citaten en – waar mogelijk – met afbeeldingen, wat het prettig leesbaar maakt. Het is een uitnodigend startpunt voor verder onderzoek, aangezien een groot aantal literaire genres nog niet is besproken, alsook de impact en reikwijdte van de teksten. Het toont in elk geval overtuigend aan dat er ook in de vroegmoderne tijd werd geschreven over oorlog. Er blijft nog wel behoefte aan een uitgebreidere analyse van de verschillen tussen de moderne en vroegmoderne oorlogsliteratuur.

C. A. (Annemieke) Romein, Erasmus Universiteit Rotterdam